
Setode kujunemise kohta käivast diskussioonist

Anti Lillak

Küsimus, kas setod on eraldi rahvas või kõigest omanäoline etniline rühm eestlaste seas, pole siiani lõplikult selge. Setode esinduskogu Seto Kongress kuulutas 2002. aastal setod omaette rahvaks (VI Seto Kongress 2002: 74). Aastal 2010 kandis ka Venemaa Föderatsioon setod Venemaa väikesearvuliste rahvaste nimekirja (Venemaa 2010). Eesti Vabariik pole setosid ametlikult omaette rahvana tunnistanud. Seni viimaselgi, 2012. aasta rahvaloendusel polnud inimestel võimalust end setona määratleda, selle asemel võimaldati märkida vaid seto murde oskust. Siiski loeb suur osa setodest ennast eestlaste hulka, mis on viimase saja aasta tihedaid kultuuririkontakte arvestades üsna mõistetav.

Setode rahvusliku määratluse kõrval on keeruline lugu ka setode päritolu ehk etnogeneesiga. Sellel küsimusel on vähemal või rohkemal määral peatunud suurem osa teadlastest, kes on setosid ja nende kultuuri uurinud. Arvamused on sõltunud sellest, milliseid allikaid ja argumente on oma väidete kinnituseks esile tõstetud, samuti on tähtsat rolli mänginud uurija enese päritolu ning ühiskondlik positsioon. Väitluses on osalenud etnoloogia, keeleteaduse, ajaloo, arheoloogia ja füüsilise antropoloogia asjatundjad. Arvajate seas on olnud nii eestlasi, venelasi kui ka baltisakslasi, ent oma sõna on sekka öelnud ka seto päritolu teadlased.

Peaasjalikult jagunevad seisukohad kaheks. Ühe arvamuse järgi on setode esivanemad juba „aegade algusest“, see tähendab muinasajast saadik kohapeal elanud. Teine seisukoht peab setosid võrdlemisi hilja – keskajal või Põhjasõja aegu – Liivimaalt Petseri ümbrusse elama asunud eestlaste järeltulijateks. Nende kahe põhilise

seisukoha kõrval on aeg-ajalt esitatud teisigi arvamusi, mis aga pole suurt toetust leidnud.

Käesolev artikkel pole esimene kokkuvõtte setode päritolu historiograafiast – eri põhjalikkusega on seda tutvustatud varemgi. Olulisematena väärivad äramärkimist Jelizaveta Richteri (Рихтер 1961) ja Paul Hagu (1978: 616) kirjutised, milles leiduvaid andmeid olen kasutanud ka omas käsitluses. Paratamatult pole siin välja toodud kõiki setode päritolu kohta arvamust avaldanud isikuid, vaid on piirdutud olulisemate nimedega.

Tsaariaegsed arvamused (19. sajandi algus – 1920)

Asudes lähemalt vaatlema, mida teadlased on seto rahva päritolu kohta arvanud, hakkab silma arutelu pikk ajalugu. Esimene haritlane, kes Petseri ümbruse setosid ja/või eestlasi põhjalikumalt kirjasõnas tutvustas, oli sakslane Christian Hieronymus Justus Schlegel. Setomaad külastas ta aastatel 1815 ja 1820 ning kirjutas Saalesja mõisa maadel elanud eestlastest (Schlegel 1831; Viires 2001: 108–110). Viimaste seas oli tema sõnul palju Põhjasõja ajal ja järel Liivimaalt põgenenud eestlasi ja nende järeltulijaid. Kuna Chr. H. J. Schlegel etnonüümi „setu/seto“ pole kasutanud (see nimetus jõuab kirjandusse alles 19. sajandi teisel poolel), jääb selgusetuks, kas ta kohtus oma rännakutel ainult sisserännanud eestlaste ja nende järeltulijatega või oli nende seas ka põlisemaid kohalikke.

Kulus üle kahekümne aasta, enne kui setode päritolu teema taas esile tõsteti. Seda tegi Võru arst, eesti rahvaluule innukas koguja ning uurija Friedrich Reinhold Kreutzwald. Oma 1848. aastal õpetatud Eesti Seltsile kirjutatud artiklis arvas ta, et Setomaa ala võis varem kuuluda katoliikliku Liivimaa piiridesse ning osa setode esivanemaist võib seega pidada põlisteks kohalikeks. Siiski pakkus ka tema, et enamjaolt pärinevad setod pärisorjuse ajal Eesti- ja Liivimaalt pagenutest, kes Pihkvamaale jõudnult hiljem õigeusk pööрати (Kreutzwald 1953: 108).

Kas vähemalt osa Setomaast võis tõesti keskajal kuuluda kato-
liiklikule Liivimaaale, pole siiani selge. Keskaja uurija Anti Selart

(1998: 55) peab hilisemate Liivimaa ja Pihkvamaa kubermangude omavahelist piiri pärinevaks juba keskajast. Seto etnoloog Mare Piho (2011: 20–23) peab aga võimalikuks, et keskajal võisid Piusa jõe keskjooksust põhja pool ja alamjooksust lääne pool, samuti Pelska jõest lääne pool olevad alad kuuluda Liivimaa alla. Ka arheoloog Heiki Valk (2011: 23–29) on suulisele traditsioonile tuginedes arvanud, et keskaegne piir võis jätta praeguse Meremäe valla põhjaosa, ajaloolised Üle-Pelska ja Mokroluga nulgad Liivimaa koosseisu.

Setode kujunemise kohta võtsid sõna ka vene haritlased. 1860. aastal kirjutas setodest Mihhail Mirotvortsev. Ta väitis, et tegemist on hiliste sisserändajatega, kuna kõik nende külad olevat vene nimedega, mis viitavat Setomaa ala varasemale vene asustusele. Peale selle olnud rahva mälus säilinud ebamäärased teadmised põgenemisest võõraste rõhumise alt (Миrotворцев 1860: 46; vt ka Hagu 1978: 616). Tundub, et M. Mirotvortsev polnud kõikide seto külanimedega tutvunud – paljud, eriti Setomaa põhja- ja lääneosa külad, kannavad tegelikult eht seto-eestipäraseid nimesid (Käre, Saarepää, Härmä, Tedre, Alaotsa, Kurvitsa jt). M. Mirotvortsev võis ülevaate saamiseks kasutada vaid ametlikke venekeelseid andmeid ega pruukinud tutvuda külade setokeelsete nimevariantidega. Tuleb ometigi tõdeda, et seto kohanimed alles ootavad põhjalikumat teaduslikku uurimist.

Teinegi vene soost kirjamees I. Vassiljev pakkus 1896. aastal välja paar seto rahva kujunemise versiooni. Neist esimese kohaselt olevat setod pagendatud vene lahkusulised, kes aja jooksul eestistusid. See arvamus oli nähtavasti levinud toleaeegse Pihkvamaa vene haritlaste seas, kuid ei leidnud siiski püsivamat toetajaskonda. I. Vassiljev ise pidas setosid põlisrahvaks (Hagu 1978: 616–617).

Rohkelt seto pärimustalletanud Tallinna tsensor Jüri Truusmann leidis oma 1897. aastal ilmunud venekeelses artiklis erinevalt M. Mirotvortsevist, et mõningate Setomaa kohanimede tšuudi ehk läänemeresoome päritolu põhjal on ka vähemalt osa setode esivanematest põlist päritolu. Selle kõrval tunnistas ta osa setode pärimist millalgi 14.–15. sajandil sisserännanud eestlastest (Трусман

1897; vt ka Hagu 1978: 617). Rahvaluulekoguja Jakob Hurt (1904: III) pidas setosid eestlasteks, kes hoolimata suurest vene mõjust on suutnud säilitada palju vanapärasust, mille teised eestlased on juba unustanud. J. Hurt ei süüvinud põhjalikumalt setode kujunemise küsimustesse, kuid nähtavasti tema eeskujul pidas setosid Petseri ümbruse põliselanikeks ka rahvaluuleteadlane Matthias Johann Eisen (2008 [1909, 1911]: 70).

Ilmselt J. Hurda ja M. J. Eiseni kui autoriteetide mõjul sai 20. sajandi alguskümnendil alguse ka setode nn rahvuslik „äratamine“. Selle eestvedajad polnud ise seto päritolu, vaid mujalt Eestist Petseri ümbrusesse elama asunud ärksamad inimesed, kes pidasid oma kohuseks toetada setode (tagasi-)lõimumist eestlaste sekka. Just sellepärast kirjutas ka Võrumaa haritlane Jaan Räppo 1909. aastal luuletuse „Kate ilma weere pääl“ (Räppo 1909), millest sai hiljem Setomaa hümn ning mille algussalm kõlab: „Ütskõrd pere lahutedi / Ütskõrd hõimul pandi piir – / Suuremb hulk sai Saksa orjas / Meist sai vilets Winne wiir“. Samuti kõlab seitsmes salm: „Wõi ei uma võõras jäija – / Arm peab appi astuma, / Wana kannu katte wõsu / Püüdma kokku kaswata“.

Muide, tsaariajal koguti ka esimesed setode endi arvamused oma päritolu kohta. Nagu teadlaste oletused, jagunesid needki pooleks. Nii näiteks mainis juba Fr. R. Kreutzwald oma kirjas Peter von Köppenile 1849. aastal osa setode väiteid, et nende esivanemad tulnud siia Liivimaalt sõja ajal, teised aga arvanud, et setod elanud oma praeguses elukohas „mäletamatutest aegadest“ või lausa maailma algusest saadik, nagu öelnud üks Rokinast pärit vanamees (Рихтер 1959: 397–398 allmärkus 6). Jakob Hurda kogutud pärimuse hulgas on ühe Küllätüvä mehe ütlus, et seto rahvas on siia tulnud „tõizil rõivil ja tõsel usul“ (Piho 1990: 79).

Setode päritolu küsimus Eesti Vabariigis (1918–1940)

Kui Vabadussõja järel sai värskest iseseisvunud Eesti Vabariigi osaks ka ajaloo ja kultuuri poolest omanäoline Setomaa ala (Petseri

maakonnana), muutus riigi jaoks oluliseks setode integreerimine muu Eestiga (vt Lõuna 2003). Selle ülesande raames tegelesid mitmed Eesti humanitaarteadlased seto kultuuri ja ajaloo uurimisega, pöörates tähelepanu ka setode päritolu küsimusele. Oma osa mängis kindlasti nii-öelda riiklik tellimus – noorel vabariigil oli oluline põlistada kättevõidetud piirid ning paremaid viise selleks oli leida ajaloost Eesti idapiiri iidsust toetavaid fakte. Siiski käidi setode päritolu teemal nüüdki välja üsna erinevaid seisukohti.

1928. aastal ilmunud „Setumaa“ koguteoses kirjutas arheoloog Harri Moora, et Setomaal elasid juba muinasajal eestlased, kes jäid keskmise rauaaja (u 450–800 pKr) lõpul ja noorema rauaaja (u 800–1225 pKr) alguses Vene kultuurilisse ja poliitilisse huvisfääri. Ta tõdes aga, et slaavi mõjud olid juba muinasaja lõpul Setomaa alal tugevad – nii kääbastest kui ka linnamägedelt saadud esemed olevat selgelt slaavipärased. Setomaa ida- ja kaguosas elanud uurija meelest juba muinasaja lõpusajanditel slaavlased (Moora 1928: 111–112). Setomaa lääne- ja loodeosa arheoloogilist materjali 1920. aastatel veel nii selgelt ei tuntud ning kindlamad järeldused jäid seetõttu tegemata.

„Eesti ajaloo“ esimeses köites (1935) Setomaa ajalugu puudutav arheoloog Erik Laid oli põhilistes seisukohtades Harri Mooraga ühel nõul, ent arvas Irboska piirkonnas olevat slaavlasti elanud juba alates 7.–8. sajandist. Nende kõrval elasid Laidi käsitletuse kohaselt Setomaa alal ka läänemeresoome hõimud (Laid 1935: 151–152, 154).

H. Moora ja E. Laidi setode põlisust toetavale seisukohale vastandus keskaja ajaloo uurija Paul Johansen. „Eesti ajaloo“ teises, keskaega hõlmavas köites (ilmus 1937) pidas ta setosid millalgi ajaloolisel ajal (ehk kesk- ja uusajal) Võrumaa alalt rännanud eestlaste järeltulijaks. Irboska ümbruses elanud aga juba vähemalt alates 9. sajandist venelased (Johansen 1937: 75). Paraku ei täpsustanud P. Johansen, mis allikad täpsemalt on tema arvamusel aluseks.

Diskussioon nõukogude perioodil (1940–1991)

Teine maailmasõda tõi nii Eesti kui ka Setomaa ellu palju segadust. Nõukogude Liit okupeeris Eesti ning liitis veel enne sõja ametlikku lõppu kolm neljandikku Petseri maakonnast Venemaa NFSV Pihkva oblastiga. Paljud haritlased põgenesid Läände ning Nõukogude Liidus oli vaba teaduslik mõtlemine kuni Stalini surmani rangelt maha surutud. Järgmised setosid ja Setomaad puudutavad tööd ilmusid alles 1950. aastate keskpaigas. Seejärel aga hoogustus setode päritolu üle arutlemine, taustaks Moskva poolt soositud eesti ja vene rahva ajalooliste suhete temaatika uurimine.

Eri teadusharude allikaid ja meetodeid ühendavas kogumikus „Eesti rahva etnilisest ajaloost“ (ilmus 1956) võtsid setode ajaloo kohta sõna arheoloog Harri Moora ja folklorist Herbert Tampere. H. Moora puudutas lähemalt kääbastesse matnud rahva päritolu teemat. Selliseid kääpaide (mille seas leidub nii piklikke kui ka ümara põhiplaaniga kuhjatisi) rajati laialdasel alal Loode-Venemaal ja Ida-Eestis, samas kui mujal Eestis on need olnud tundmatud. Seega oli kääpaide hõlbus pidada idast või kagust sisserännanute matmispaikadeks. Vene arheoloogide eeskujul omistas H. Moora kääpaide idaslaavi krivitšite hõimule (Moora 1956: 109), kellest jutustab Vene riigi varasema ajaloo olulisemaid kirjallikke allikaid, kroonika „Jutustus möödunud aegadest“ (*Повесть временных лет*). Rohkelt slaavipärasusi leidis H. Moora keeleteadlase Mari Musta andmetele tuginedes ka Kagu-Eesti, sealhulgas Setomaa keelepruugis, tehes järelduse, et need mõjud on saanud olla võimalikud juhul, kui Kagu-Eestis elas kunagi slaavi-eesti segarahvastik. Sealjuures pidas H. Moora võimalikuks, et peale krivitšite rändas siia kääbaste leviku ajal ka idapoolseid, juba varem slaavistunud soomeugrilasi (samas: 109–111). Kõik sisserändajad eestistusid H. Moora arvates juba muinasaja lõpuks, kuna hilisemate muististe seas ei olevat enam võimalik eristada puhtalt slaavipäraseid (samas: 111).¹

---

¹ Olgu lisatud, et tänapäeval ei loe osa uurijaid krivitšeid endidki mitte puhastverd slaavlasteks, vaid suuresti balti hõimudest pärinevaiks (vt nt Петрухин, Раевский 2004: 171–172; Шмидт 2012).

Herbert Tampere keskendus oma artiklis suulise rahvaloomingu analüüsile. Setode päritolu asjus jagas ta laias laastus H. Moora arvamusi. Küsimusele, „kas setud on eesti või vene algupära?“ (Tampere 1956: 271) püüdis ta vastust leida üsna omapärase meetodiga. Nimelt ühendas H. Tampere Jakob Hurda kaardi seto külade levikualast 19. ja 20. sajandi vahetusel ning noorema rauaaja muististe levikukaardi (samas: 270, jn 96). Neid omavahel võrreldes leidis ta, et seto aladel esines muinasajal vaid üksikuid muistiseid, needki krivitsite omad (näiteks kääpad Väraska lahe ääres ja Obinitas), samas kui uuemaegsete vene külade juures oli neid arvukamalt. Arheoloogilisi muistiseid tunti 1950. aastatel küll märksa vähem kui tänapäeval, ent H. Tampere tegi järelduse, et seto alad olid väheviljakad või raskesti haritavad metsad ja liivikud ning seal võis olla vaid väga hõre asustus. Alles alates keskajast tulnud sajan-dite jooksul Setomaa alale elama mujalt Lõuna-Eestist feodaalse rõhumise alt pagenud talupoegi (samas: 271). Seto rahvaloomingus, eeskätt lauludes leidis H. Tampere enim sarnasusi Võrumaa lõuna- ja lääneosa (Vastseliina, Rõuge, Hargla, Karula ja Urvaste kihelkondade) ning Lõuna-Tartumaa (Sangaste ja Otepää kihelkondade) lauludega. Seega võisid tema meelest setode esivanemad pärineda just mainitud piirkondadest. Mõningaid ühisosi seto ja Narva jõest ida pool elanud vadjalaste rahvakultuuris põhjendas uurija Peipsi järve veeteed mööda toimunud suhtlusega eelkõige Kodavere piirkonna vahendusel (samas: 275–276). Tervikuna jäi H. Tampere seega selgeks hilise sisserännu teooria pooldajaks.

Setode päritolu kohta võttis sõna ka 1944. aastal Rootsi emigreerunud keeleteadlane Julius Mägiste. Hoolimata „raudsest eesriidest“ oli tal võimalus tutvuda kogumikuga „Eesti rahva etnilisest ajaloost“ ning seal esitatud seisukohtadega. Rootsis välja antud sarja „Meie maa“ Lõuna-Eesti köites (1957) kirjutas ta, et seniajani oli domineerinud seisukoht, mille järgi olid setod vana põlisrahvas, kes eraldati teistest Eesti hõimudest 13. sajandil (Mägiste 1957: 170). J. Mägiste ise oli jõudnud aga teisele arvamusele. Nimelt väitis ta, et kuna Henriku Liivimaa kroonikas pole Kagu-Eestis peale ugalaste ühtki hõimu mainitud, pole usutav, et väheviljaka

ja raskesti haritava maaga Setomaal võinuks olla muinasajal märkimisväärsed asustust. Kuigi üksikuid põgenikke võis Võrumaalt Setomaa alale elama asuda juba keskajal, hindas J. Mägiste enamiku Setomaa rahvastiku tekkimise 17. sajandisse või koguni 18. sajandi algusesse. Sellele viitavat setode pärimus Rootsi ajast ja enesemääratlus „*mii olõ roodzi vang'i*“. Lisaks on seto pärimuses öeldud Vene tsaaride ja keisritegi kohta *kuni(n)gass*, mida J. Mägiste pidas pärinevaks ajast, mil enamik setosid olid Rootsi ja enne seda Poola kuninga alamad (samas).

Sisserändajad sulandasid J. Mägiste teooria järgi endasse võimaliku varasema (hõreda) asustuse ning võtsid omaks õigeusu. Üksiktalud kasvasid tänu kõrgele iibele kõigest mõne põlvkonna jooksul praegusteks seto küladeks. Seto põhilise asustuse võrumaist päritolu kinnitasid J. Mägiste sõnul keelelised andmed – seto keel on väga sarnane Võrumaa Räpina ja Vastseliina kõnepruugiga, erinedes vaid rohkemate venepärasuste poolest. Vene mõjud võisid seto keelde ja kultuuri imbuda vene-eesti segaabi-elude kaudu (samas: 171–172).

J. Mägiste kinnitas oma väiteid ka asjaoluga, et umbes kolmandik seto külanimedest on eestikeelsed, kusjuures vähemalt 30 toponüümil on vasteid mujalt Kagu-Eestist. Seevastu suur osa nn Sise-Setomaa veekogude nimedest on venekeelsed, andes tunnistust siinsest vanast vene asustusest (samas: 172–173).

Kõik senised seisukohavõtud setode päritolu küsimuses põhinesid küllaltki pealiskaudsel allikmaterjali analüüsil. Esimene uurija, kes temaatikaga üksikasjalikumalt tegelema hakkas, oli Eestis töötanud etnograaf, saksa-vene juurtega Jelizaveta Richter. Allikaks valis ta setode materiaalse kultuuri. Oma töö tulemused on ta avaldanud 1959. aastal ilmunud venekeelses artiklis (Рихтер 1959) ning 1961. aastal kaitstud kandidaadiväitekirjas (väitekirja autoreferaat vt Рихтер 1961). Nendes avaldatu võib lühidalt kokku võtta järgmiselt.

Arheoloogiliste leidude põhjal on Setomaa ala olnud asustatud juba nooremal kiviajal. I aastatuhande keskpaiku pKr rändasid siia idaslaavlastest krivitšite hõimud, kes tõid kaasa kombe matta

oma surnuid liivast kuhjatud kääbastesse. II aastatuhande alguseks olid ka kohalikud läänemeresoome hõimud kääbastesse matmise omaks võtnud – sellele viitavad mitmed Võrumaalt ja Lääne-Pihk-vamaalt kääbastest leitud nn mitteslaavipäraseid esemed. J. Richter tõi näiteks Setomaa Leeska (Lezgi) küla kääbastiku, millest saadud leiud on selgelt läänemeresoomelikud. J. Richter vaidles vastu Julius Mägiste seisukohale, nagu kannaks suurem osa Setomaa veekogudest vene nimesid. Optjoki ja Piusa jõed ning Velje järv kannavad tema sõnul läänemeresoome nimesid, viidates seega varasemale „tšuudi“, s.t läänemeresoome asustusele ka neis paigus, kus uuemal ajal on teada vaid vene külasid.

J. Richter tunnistas paljude seto kultuuri elementide sarnasust ülejäänud Lõuna-Eestiga, näiteks keeles, mitmetes eelkristlikes uskumustes ja rahvalauludes. Põnevad on aga Richteri välja toodud erinevused setode ja teiste lõunaestlaste vahel. Nii näiteks pole Setomaal üldiselt tuntud rehielamud (erandiks vaid piirkonna lääneosa vastu Liivimaad), vaid selle asemel on ehitatud vene tüüpi elumaju, mille puhul raiutakse kõigepealt maja osad eraldi valmis ning seejärel laotakse oma kohale. Seto kultuuri sarnasusi Ingerimaal elavate vadjalaste ja isuritega esineb näiteks naiste puusapõlles, pealinikus ja kõrvarõngaste kandmise kombes, samuti toidukultuuri elementides, näiteks lihakuivatamises, mida mujal Eestis ei tuntud. Vaid Kodavere kihelkonnas Peipsi järve läänekaldal võis kohata samu jooni mis setodel ja vadjalastel-isuritel – on ju tegemist piirkonnaga, mis jäi Setomaa ja Vadjamaa vahelisele veetele. Lisaks on seto rahvarõivastel mitmeid ühiseid jooni Ida-Läti latgali rõivastega, mis samuti viitab vanadele kontaktidele.

Kokkuvõtteks pidas J. Richter setosid Setomaa põlisrahvaks, kelle kultuuris esinevad vanad ühisjooned eelkõige Ingerimaa vadjalaste ja isuritega pidid olema tekkinud juba märksa varem kui vaid paar-kolmsada aastat tagasi.

1970. aasta väärrib setode vanema ajaloo uurimise taustal äramärkimist seoses uute tõlgendustega, mis puudutavad muinasaegsetesse kääbastesse matnud rahvast. Nagu juba mainitud, võeti nõukogude võimu alguses Eesti arheoloogiaringkondades omaks

seisukoht, et pikk-kääbaste kultuuri kääpad (u 6.–10. sajand) kuulusid idaslaavi hõimule krivitsitele, kes olid siia sisse rännanud lõuna poolt. Arheoloogid Marta Schmiedehelm ja Silvia Laul jõudsid kääbaste kaevamistest saadud andmeid analüüsides (Schmiedehelm, Laul 1970) järeldusele, et vähemalt osa Kagu-Eesti kääbastest on rajanud kohalikud elanikud, kuna kääbastes leidub palju ühisjooni varasemate kivikalmetega ning paiguti asuvad kääpad ja kivikalmed lausa koos ühel kalmistul. Samas tõdesid arheoloogid, et nii mõnelgi juhul võisid kääbaste rajajaiks olla eri etnilised rühmad ning üksikasjalikum uurimistöö alles ootas tegemist. Vahemikus 1974–1985 Põhja-Setomaal, eeskätt Laossina ja Suure-Rõsna külade lähikonnas olevaid kääpaid kaevanud Mare Aun on seisukohal, et kõik Kagu-Eesti kääpad on rajanud kohalikud läänemeresoome päritolu inimesed ning I aastatuhande keskpaiga slaavlaste sisserändest siia ei saa rääkida (Aun 1992: 134–136; Aun 2009: 105–106).

1960. aastate lõpus ja 1970. aastate alguses tegeles Setomaa külanimedele päritolu uurimisega põgusalt keeleteadlane Jaak Simm, kelle sõnul näitavad Sise-Setomaa vene algupäraga külanimed seda, et vastav ala pidi olema vähemalt mõnda aega vahepeal venekeelne ning selle (taas-)eestistumise käigus kohanesid nimed eesti keele häälikulise süsteemiga (Simm 1970: 174). Selle omapärase järelduse juurde tuleme hiljem veel korraks tagasi.

Kaaluka panuse setode etnogeneesi uurimisse andis etnoloog ja rahvaluuleteadlane Paul Hagu. 1978. aastal ajakirjas Keel ja Kirjandus avaldatud artiklis (Hagu 1978) võttis ta kokku kogu senise diskussiooni ning keskendus setode põllundusega seotud kommete vaatlemisele. Esmalt näitas ta, et seto rahvakalender on küll suuresti mõjutatud vene rahvakalendrist, kuid need mõjud tunduvad olevat enamasti üsna noored. Seetõttu ei saavat väita, et setodel võiks olla slaavlastest esivanemaid, kes on aja jooksul läänemeresoomlaste sekka sulandunud. Mitmed katoliiklikud elemendid seto rahvakalendis võidi omaks võtta aga juba ristiusu leviku hakul keskaja alguses, kuna kiriklik kalender oli rahvakalendrist hulga täpsem. Õigeusu kirikul polnud P. Hagu hinnangul

Setomaal enne 16. sajandit eriti keelebarjääri tõttu veel nõnda suurt mõju, et sealt võinuks juba keskajal tulla olulisi mõjutusi kohalike põllumajandusele keskendunud ajaarvamissüsteemile.

Vahest kaudselt J. Richteri eeskujul pani Paul Hagu tähele mitmeid sarnasusi seto ja vadja agraartavandiga seotud uskumustes. Näiteks komme tuua jaanitulelt tungal ning torgata see keset kapsaid, et kahjurid neid ei rikuks, on mujal Eestis ja ka venelastel täiesti tundmata, küll aga on seda teadnud vadjalased. Lisaks on Setomaal, Kirde-Eestis ja Vadjamaal olnud kombeks jätta viljalõikusel viimase viljavihu jagu kõrsi kasvama ning ennustada sinna kogunenud putukate järgi järgmist saaki. Mujal Kagu-Eestis ja Venemaal sellist tava ei tunta. P. Hagu leidis, et säärased ühised jooned seto ja vadja põllunduskombestikis peavad viitama väga vanadele, muinasaega ulatuvatele ühistele kontaktidele. Seto-vadja ühisosade tekkimise aluseks pidas ta oletamisi idapoolsete läänemeresoome hõimude (temal nn „päristšiidide“) esindajate sisse-rännet Seto aladele muinasaja lõpul. Kõigest hoolimata luges Paul Hagu setod siiski lõunaeestlaste hulka.²

1980. aastate alguses ütles oma tagasihoidliku sõna sekka ka füüsiline antropoloogia (teadus inimesest kui bioloogilisest olen-dist). Antropoloog Karin Mark võttis kokku juba 1950. aastatel kogutud andmed setode kehapikkusest, näokujust ja juuksevär-vusest. Tulemused näitasid, et setod sarnanevad paljuski teiste kagu- ja kirde-eestlastega. Kui lääne-eestlased esindasid iseloo-mulikku läänebalti rassilist tüüpi ja vepslased idabalti tüüpi, siis setod koos teiste idaeestlastega jäid K. Marki hinnangul nende kahe vahepeale. Näokuju ja juuksevärvus aga näitasid setode erinevust venelastest – kui setosid iseloomustasid võrdlemisi lai nägu ning heledad juuksed ja silmad, siis venelaste nägu oli kitsam ning juuksed ja silmad tumedamad. K. Mark järeldas sellest, et setod ja venelased pole omavahel kuigi palju segunenud. Küll aga võis juba 1930. aastatel antropoloog Juhan Auli mõõtmistulemuste põhjal näha setode üldist sarnasust vadjalaste ja isuritega. Petserimaal

---

² Setode päritolu küsimusi ja historiograafiat on P. Hagu tutvustanud ka soomekeelsele lugejaskonnale (Hagu 1995).

venelased olid setodega märksa sarnasemad kui muud venelased. Kaalukamate järelduste tegemisest setode kujunemisloo kohta K. Mark siiski hoidus.

*Setode päritolu küsimus taasiseseisvunud Eesti
Vabariigis ja Venemaa Föderatsioonis (alates 1991)*

Taasiseseisvunud Eestis on diskussioon jätkunud endise hooga. Hakkab siiski silma, et arvamuste sekka on hästi põhjendatud seisukohti lisandunud vähem, kui ehk võiks. Sageli on piirdutud seni välja toodud arvamuste refereerimisega ning jagatud poolehoidu uurija meelest kõige usutavamale teooriale. Nii arheoloog Priit Ligi kui ka etnoloog Indrek Jääts pidasid veenvamaks arvamust, mille kohaselt on setod üsna hilisel ajal sisserännanud eestlaste järeltulijad. Priit Ligi põhjendab oma arvamust väitega, et on võimatu tõestada, justkui oleks seto rahvakild piiratud territooriumil säilinud põlise läänemeresoome elanikkonna otsene järeltulija (Ligi 1994: 121). Indrek Jääts kajastas seto rahva kujunemise poleemikat oma raamatus „Setude etniline identiteet“ (Jääts 1998: 27), ent ei täpsustanud kahjuks, miks ta pidas ise usutavamaks hilise sisserände versiooni.

Märksa põhjalikumalt süvenes probleemi arheoloog Silvia Laul. Juba 1991. aastal pidas ta Õpetatud Eesti Seltsis ettekande (trükkis 1995), milles võttis Setomaa ja setode kujunemise uurimisel appi nii arheoloogilise materjali kui ka kirjalikud ajalooallikad (Laul 1995). Kuni I aastatuhande lõpuni valitses S. Laulu sõnul kultuuriline ühtsus idapoolse Kagu-Eesti, Lääne-Pihkvamaa ja Kirde-Läti vahel. Ühisele kultuuriruumile olid iseloomulikud sarnased linnused ja kalmed. II aastatuhande algussajandite jooksul kasvas aga idas Vana-Vene riigi mõju ning osa Kagu-Eestist võis ajuti olla Vene maksualuseks piirkonnaks. Setomaa lahknemisel muust Kagu-Eestist mängis aga otsustavat rolli 13. sajandi alguses saksa vallutuste käigus tekkinud Tartu piiskopkonna ja Pihkva vürstiriigi vahelise piiri kinnistumine. S. Laulu arvates võis piir juba tollal joosta sealt, kust hilisem Liivimaa ja Pihkva kubermangude

vaheline piir – mööda Võhandu jõe suudmeala, Mäda jõge, Piusa jõe keskjooksu ja Miikse oja lõuna poole. Arheoloogilised jäljed ei näita slaavi sisserännet Irboskast lääne poole keskaja jooksul ning alles Moskva suurvürstiriigi tugevdamise ja Vene-Liivi sõja järel võis vene mõju Setomaale tugevneda. Nõnda luges S. Laul setosid ja võrokesti sama muinasaegse rahva osadeks, kes jäid keskajal eri riikide võimkonda.

Keskaja uurija Anti Selart on üldjoontes toetanud Silvia Lauu arvamust 13. sajandi riigipiiri olulisusest setode kujunemisel, lisades, et keskajalgi oli ülepiirisuhtlus elav. Ta tõi ka välja huvipakkuva teate Liivi sõja algusest 1558. aastast – nimelt olevat Liivi- maale rüüstama suundunud Moskva vägi tatarlasest väepealiku Šig-Alei juhtimisel röövinud ja põletanud Pihkvamaa piiriäärseid külasid, kuna end arvati olevat juba vaenlase maal. Tõenäoliselt juhtus eksitus seetõttu, et piiriäärsed külad polnud venekeelsed – teisisõnu oli tegemist seto küladega (Selart 1998: 67).

21. sajandi hakul on setode kujunemise teemat puudutanud arheoloog Heiki Valk. 2004. aastal avaldatud artiklis muinasaja lõpu võreripatsite tähendusest risti, sõela ja võrega seotud üldiste uskumuste valguses tõi ta välja, et paljud sõelaga seotud uskumused on levinud eelkõige idapoolsete läänemeresoomlaste seas – setodel, vadjalastel ja isuritel, vepslastel, karjalastel ja idasoomlastel, samas kui Eesti ala jääb sellest ringist enamasti välja (Valk 2004: 294–295). Sellega asetused H. Valgu tähelepanekud ühte ritta Jelizaveta Richteri ja Paul Hagu omadega, kes samuti on rõhutanud setode ja vadjalaste-isurite kultuurilisi seoseid.

Arheoloogid Lembit Jaanits ja Tanel Moora on koguteose „Peipsi“ (2008) ajalugu puudutavas kirjutises esitanud arvamuse, et Setomaa ala võrumurdelise rahvastiku hulka imbus muinasaja lõpusajanditel slaavistunud rahvastikku, kellega suhtlemisel ja segunemisel kujunes omanäoline seto etniline rühm. Setode eraldumisel teisest eestlastest mängis hiljem põhilist rolli aga erinev kiriklik kuuluvus (Jaanits, Moora 2008: 410).

„Setomaa“ koguteose vanema ajaloo (2009) osa toimetajad Heiki Valk, Anti Selart ja Anti Lillak on raamatu eessõnas kirjutanud, et

setod on eestlastega väga lähedalt seotud läänemeresoome väikerahvas, kelle ajalugu on vähemalt viimase tuhande aasta jooksul erinenud eestlaste omast (Setomaa 2009: 5). See seisukoht toetab selgelt setode põlisuse teooriat. Samast vaimust on kantud ka koguteose sisu, mis keskendub Setomaa ajaloole tihedalt seoses setode ajalooga. H. Valk on ka edaspidi jätkanud seto vanema ajaloo, sealhulgas seto rahva kujunemise teemadel. Ta on rõhutanud Setomaa eri osade omanäolisust muinasaja lõpul ja keskaja alguses, mis oli paljuski tingitud erisuunalistest kontaktidest naaberaladega. Samuti on ta, tuginedes arheoloogilisele allikmaterjalile, toonud välja seni vähe teadvustatud mõtte, et seto rahvas on tõenäoliselt kujunenud eri kultuuritaustaga rahvakildudest, mitte ühtse identiteediga muinasaegsetest esivanematest (Valk 2011: 35 jj).³

Seni kõige värskem arvamus setode kujunemisest pärineb hoopis Venemaalt, kus selle teemaga on seni tegeletud üpris vähe. Vene uurijad Andrei Manakov ja Karina Potapova (Манакoв, Пoтaпoвa 2012) on esmalt vaadelnud Pihkvamaa, sealhulgas Petseri rajooni kohanimedid ning jõudnud järeldusele, et mitmed neist on soomeugri või balti päritolu. Seto rahva ajaloos pidasid nad määravaks 13. sajandi alguse riigipiiri kehtestamist Pihkvamaa ja Tartu piiskopkonna vahel, millele hiljem, Petseri kloostri rajamise järel, lisandus selgem usuline piir katoliikluse/luterluse ja õigeusu vahel.

Arutelu

Pärast enam kui 150 aastat pole arutelu seega ometigi ammen-
dunud. Kaks levinumat seisukohta – seto kultuuri põlisuse rõhu-
tamine ja hilise sisserännu tähtsustamine – on mõlemad kaaluka
ajalooga ning leidnud endale poolehoidjaid eri teadusharudest.
Ehkki uurijad on olnud üldjuhul kursis varasemate arvamuste ja

---

³ Mõte rahvaste kujunemisest eri hõimude baasil pole iseenesest uus. Sedasama on arvatud ka mitme teise rahva, näiteks karjalaste kohta, kelle keeles on murrete omavahelised erinevused praegugi võrdlemisi suured, ent minevikus on need olnud üksteisest veelgi erinevamad (vt nt Бyбpиx 1947).

järeldustega, on mõnikord ignoreeritud neid argumente, mis pole kooskõlas uurija enese seisukohaga.

Tabel. 1. Peamised seisukohad setode päritolu küsimuses ja mõned nende põhilisemad toetajad. Tabelisse pole kantud teadlased, kes pole oma seisukoha selgemalt välja öelnud.

Setode põlisuse rõhutajad	Setode hilise sisserännu rõhutajad
J. Hurt: 1904 J. Richter (etnoloogia): 1959, 1961. P. Hagu (folkloristika): 1978. S. Laul (arheoloogia, ajalugu): 1995. H. Valk (arheoloogia): 2004, 2009.	M. Mirotvortsev (toponüümika): 1860. P. Johansen (ajalugu): 1937. H. Tampere (folkloristika): 1956. J. Mägiste (keeleteadus): 1957. P. Ligi (arheoloogia): 1994.

Paremini näivad olevat argumenteeritud nende uurijate seisukohad, kes peavad setosid juba muinasajast saadik Setomaal elanud põlisrahvaks. Teisiti ei oleks hästi seletatavad need ühisosad seto ja vadja kultuuris, mida ei leidu näiteks Võrumaal. Setomaa elanike sidemed vadja-isuri aladega ei saa ajaloolisi tingimusi arvestades olla väga noored, vaid peavad ulatuma ajas tagasi muinaja keskaega. Muinasaegsed on tõenäoliselt ka Setomaa (ja laiemalt Kagu-Eesti) seosed idapoolsete soome-ugri aladega, eelkõige Mordvamaaga. Seto laulu mitmehäälsuses on leitud sarnasusi ersa laulutraditsiooniga (eelkõige mitmehäälsuse intervallikas ja rütmis), olulisi sarnasusi on ka Lõuna-Vene laulutraditsioonidega (Кольк 1979; vt ka Пяртлас 2005). Selle kõrval leidub ühiseid sõnu – näiteks seto „tsura“ ja mordva „tsora“ („poiss“) (Кольк 1979: 97) ning kahel Seto külal on mordva algupäraga nimed – Rääsolaane (vene keeles *Чернолесье*, mordva keeltes on *raužo* või *ravžu* „must“) ja Poksa (vene keeles *Покшино*, mordva keeltes *pokš* (suur) (Piho 2003: 207). Nagu näitavad 12.–13. sajandi tekstiilileiud Võrumaa kagunurgast Siksäläst, on olnud ühisosasisid ka Kagu-Eesti ja Mordva rõivastuse ornamendis (Laul 2004: 227–228).

Muidugi peab tunnistama Seto- ja Liivimaa elanike vahelise pika-aegse suhtluse olulisust. Sisseränne mujalt Eestist Setomaale on teatud aegadel samuti olnud märkimisväärselt suur, eriti 17. sajandil

ja 18. sajandi alguses, mil kogu Eesti ala kannatas korduvalt sõdade käes ning paljud talupojad pagesid senisest kodupaigast Pihkva- maale. Nad mõjutasid kohalikku eluolu, mis teatud valdkondades hakkas varasemast enam sarnanema muu Lõuna-Eestiga. Sisse- ränne seletaks paljusid sarnasusi võrokeste ja setode vahel (eriti keele puhul) ning setode seas levinud pärimust Liivimaalt sisse rännanud esivanematest ja Rootsi ajast.

Hoolimata arvukatest oletustest puudub praegu töö, mis võtaks arvesse kõik seni esitatud väited ja nende toeks kasutatud allik- materjali ning looks nende sünteesiga uue hüpoteesi. Edaspidi on kindlasti vaja uuesti läbi vaadata kogu seni esitatud allikmaterjal ning võtta kasutusele uusi allikaid.

Esitan lõpetuseks ka oma tagasihoidliku arusaama Setomaa ala kultuuriajaloost. On nimelt veel üks aspekt, mida tasuks seto kultuuri ajalugu käsitledes ehk senisest rohkem arvestada. See on seotud slaavi elanikkonna kujunemisega Setomaa alal. Arheoloog Priit Ligi on toetanud seisukohta, et Loode-Vene alal ei toimunud I aastatuhande teisel poolel ega II aastatuhande algul suurema- hulist slaavlaste sisserännet, vaid hoopis vana läänemeresoome- line rahvastik läks Vene riikluse arenedes järk-järgult üle slaavi keelele kui prestiižsemale. Esmalt toimus see keskustes, viimases järjekorras kaugetel ääremadel (Ligi 1993a; 1993b: 109–110). Mudel tundub iseenesest usutav. Kuid Setomaa idaosas paiknev Irboska oli juba hiljemalt alates viikingiajast kuni hilise keskajani väga oluline piirkondlik keskus, mis mängis ka Vana-Vene riigi kujune- misel päris suurt rolli, jäädes siiski Pihkva varju. Tuginedes P. Ligi esitatud mudelile, oleks ootuspärane, et Irboska ja selle lähiümbrus oleks slaavistunud väga kiirelt ning suur osa Ida-Setomaa külasid olnuks 19.–20. sajandiks venekeelsed, ilma et nende rahvastiku kunagist läänemeresoome päritolu oleks isegi mäletatud. Hili- semad andmed – kas või Jakob Hurda 1904. aastal avaldatud kaart setode etnilise asuala kohta – näitavad aga, et lähimad seto külad jäid Irboskast vaid mõne kilomeetri kaugusele. Seto asustus pole Irboska lähistel täielikult hääbunud siiani.

Seega – kas pole eeltoodud hüpotees Loode-Vene alade slaavistumisest täielik või on hüpoteetiline keskuste ja nende lähiumbruse slaavistumine siiski aset leidnud. Kõne alla võiks tulla võimalus, et suur osa vähemalt Ida-Setomaa rahvastikust tõepoolest venestus keeleliselt, ent muus osas säilitas vanad läänemeresoomepäraseid kombed. Ka keelevahetus ise ei pruukinud olla täielik, vaid kohaliku rahva kõnepruugis säilisid vanale keelele iseloomulikud nähtused ja sõnad.⁴ Kui hiljem ajaloolisel ajal, 17.–18. sajandi paiku pagesid paljud lõunaestlased Setomaa alale, hakkas uue rahvastiku toel toimuma vastupidine protsess, uus keelevahetus, mis lähendaski setosid võrokestele. Minu oletus toetub Jaak Simmi seisukohale, et Seto siseala venepäraseid külanimesid viitavad selles piirkonnas elanud venekeelsele rahvastikule (Simm 1970: 174).⁵ On võimalik, et peale keelevahetuse täienes Setomaa ala venekeelne elanikkond ka sisserändajatega. Petserist lõuna poole jäävate külade venekeelne rahvastik arvatakse pärinevat Liivi sõja ajast,⁶ mil paljud külad olid vaenuaegade tõttu põliselanikest tühjenenud (vt Selart, Valk 2009: 228–229). 19.–20. sajandist on teada, et mitmed endised seto külad on aja jooksul venestunud, aga samamoodi – tõsi, vähemal määral – on esinenud ka vene külasid, mis on setostunud (vt Markus 1938). Üleminek vene keelele ei pruukinud aset leida (vähemalt mitte Ida-Setoga võrreldavas ulatuses) Setomaa põhja- ja lääneosas, mis Irboska ja hiljem

---

⁴ Nii näiteks on Kesk-Vene murretes säilinud nendel aladel varem kõneldud merja keele jälgi (vt Ткаченко 1985).

⁵ Mare Aun ja Heiki Valk juhtisid autori tähelepanu ka võimalusele, et seto külade venekeelsed nimed võivad olla Vene võimude antud, lähtudes vene keelest ja nimede traditsioonist (Mare Auna e-kiri 20.06.2014 ning Heiki Valgu e-kiri 25.07.2014 autorile). Heiki Valk peab võimalikuks, et venepäraseid külanimesid võisid üldlevinuks saada Liivi sõja järel, mil sõjas tühjenenud küladesse tulid elama uusasukad mujalt, nii Liivimaalt kui ka Vene aladelt, kes eelistasid igapäevaseltki kasutada ametlikke venepäraseid külanimesid. Pean sellist seletust iseenesest usutavaks, sel juhul puuduksid Setomaa ala slaavistumise ja uuesti läänemeresoomestumise hüpoteesil veenvad argumendid. Setomaa kohanimede uurimisel on töö alles võrdlemisi algusjärgus, tõsisemalt tegeleb nimede kogumise ja süstematiseerimisega Arvis Kiristaja (2013).

⁶ Sellal saadeti ka Petseri kindlustatud kloostri kaitseks Moskvast 200 streletside perekonda (Piho 2002: 101).

Petseri suhtes jäid äärealadeks ning mille elanikkonnal olid arvatavasti ka tihedamad sidemed piiritaguse Liivimaa inimestega. Põhja- ja Lääne-Setomaal on märksa rohkem ka läänemeresoomepäraseid (eestilikke/setolikke) külanimesid. Oletus suure osa Setomaa ala (keelelisest) venestumisest ja seejärel uuesti läänemeresoomestumisest kaotaks vastuolu põlisuse ja sisserände hüpoteeside vahel, andes nii põliselanikele kui ka sisserännanutele olulise rolli uusaegse seto kultuuri kujunemises.

Tänuavaldus

Artikli valmimist toetas Euroopa Liit Euroopa regionaalarengu fondi kaudu (Kultuuriteooria tippkeskus). Autor tänab isikuid, kes on selle artikli valmimisele väärtuslike ettepanekute ja kommentaaridega kaasa aidanud: artikli retsensent Mare Aun (MTÜ Arheoloogiakeskus), Heiki Valk (Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut), Martin Malve (Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut), Lauri Frei (Tallinna Ülikooli akadeemiline raamatukogu), Kristi Ütt (Eesti Rahva Muuseum) ja Madis Arukask (Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut).

Kasutatud allikad ja kirjandus

Internetiallikad:

Venemaa 2010. <http://si.kongress.ee/venemaa-tunnistas-setod-rahvuseks-2.html> 27.11.2012.

Kirjandus:

Aun, M. 2009. Keskmine rauaaeg ja viikingiaeg (450–1050 pKr). – Setomaa 2. Vanem ajalugu muinasajast kuni 1920. aastani. Tartu, 70–75, 78–81, 83, 86–87, 90–94, 98–99, 102–116.

- Eisen, M. J. 2008.** Eestlaste sugu. Kolmas trükk [esmatrükk 1909 ja 1911]. – Töid antropoloogilise ja etnolingvistika vallast, 2. Tallinn.
- Hagu, P. 1978.** Setude etnogeneesi agraartavandi valgusel. – Keel ja Kirjandus, 10, 616–623.
- Hagu, P. 1995.** Setukaisten identiteetin ongelmat. – Koltat, karjalaiset ja setukaiset. Pienet kansat maailmojen rajoille. Toim. Tuija Saarinen ja Seppo Suhonen. Snellman-Instituutti A-sarja. Kuopio, 19, 169–181.
- Hurt, J. 1904.** Setukeste laulud. Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud, ühes Räpinä ja Vastseliina lauludega. Ezimene köide. Helsingi.
- Jaanits, L., Moora, T. 2008.** Peipsimaa vanemast ajaloost. – Peipsi. Tartu, 395–420.
- Johansen, P. 1937.** Asustuse ja agraarolude areng. Talurahva olund XIV sajandi keskpaigani. – Eesti ajalugu, II. Keskaeg. Tartu, 51–82.
- Jääts, I. 1998.** Setude etniline identiteet. – Studia ethnologica Tartuensia, I. Tartu.
- Kiristaja, A. 2013.** Setomaa kohanimed. – Seto Instituudi Toimetised, 1. Värska – Tallinn.
- Kreutzwald, Fr. R. 1953.** Teateid rahvalauludest Pihkva kubermangus asuvate eestlaste juures (1848). – Maailm ja mõnda. Teosed. Koost A. Annist ja K. Taev. Tallinn, 105–112.
- Laid, E. 1935.** Piirid ja naaberrahvad. – Eesti ajalugu, I. Esiajalugu ja muistne vabadusvõitlus. Tartu, 151–155.
- Laul, S. 1995.** Eesti kagupiir ja Setumaa kujunemine. – Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1988–1993. Tartu, 142–151.
- Laul, S. 2004.** Muinasaja lõpu ja varakeskaegsed särgileiud Siksälä kalmistust. – Setumaa kogumik, 2. Uurimusi Setumaa arheoloogiast, geograafiast, rahvakultuurist ja ajaloost. Tallinn, 2004, 223–232.
- Ligi, P. 1993a.** National romanticism in archaeology: the paradigm of Slavonic colonization in North-West Russia. – Fennoscandia Archaeologica, X, 31–39.

- Ligi, P. 1993b.** Vadjapärased kalmed Kirde-Eestis (9.–16. sajand). – Vadjapärased kalmed Eestis 9.–16. sajandil. (Muinasaja Teadus, 2.) Tallinn, 7–175.
- Ligi, P. 1994.** Poliitika, ideoloogia ja muinasteadus. – Looming 1, 110–121.
- Lõuna, K. 2003.** Petserimaa. Petserimaa integreerimine Eesti Vabariiki 1920–1940. Tallinn.
- Mark, K. 1982.** Setude päritolu antropoloogia andmetel. – Lääne-meresoomlaste etnokultuuri küsimusi. Tallinn, 88–91.
- Markus, E. 1938.** Changes on the Esto-Russian Ethnographical Frontier in Petserimaa. – Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1936. Tartu, 165–176.
- Moora, H. 1928.** Muinasaeg. – Setumaa. Maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Eesti. Maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus, 3. Tartu, 108–112.
- Moora, H. 1956.** Eesti rahva ja naaberrahvaste kujunemisest arheoloogia andmetel. – Eesti rahva etnilisest ajaloost. Tallinn, 41–119.
- Mägiste, J. 1957.** Petserimaast, selle uurimisest ja setude päritolust. – Meie Maa. Eesti sõnas ja pildis, IV. Lõuna-Eesti. Lund, 165–173.
- Piho, M. 1990.** J. Hurda käsikiri „Setokêstê pühi’ ja tähtpäävâ“ etnograafilise allikana. – Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat, XXXVIII. Tallinn, 67–85.
- Piho, M. 2002.** Petserimaa venelaste metallehted (16.–20. sajandil). – Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat, XLVI. Tartu, 101–119.
- Piho, M. 2003.** Setude ehted 17.–19. sajandil. – Setumaa kogumik, 1. Uurimusi Setumaa arheoloogiast, numismaatikast, etnoloogiast ja ajaloost. Tallinn, 183–218.
- Piho, M. 2011.** Setode usk ja Setumaa tsässonad. – Setumaa tsässonad. Tartu, 13–60.
- Räppo, J. 1909.** Kate ilma weere pääl. – Petseri Postimees. Poliitikaline, teadusline ja kirjandusline ajaleht. Nr. 6. Tartu, 15. september, 46.
- Schlegel, Chr. J. H. 1831.** Reise von St. Petersburg nach dem Pleskowschen Gouvernement im Monat Julius 1815. – Reisen in

- mehrere russische Gouvernements in den Jahren 178*[9], 1801, 1807, 1815 und 1830. Bd. VI. Meinigen, 75–138.
- Schmiedehelm, M., Laul, S. 1970.** Asustusest ja etnilistest oludest Kagu-Eestis I aastatuhandel. – *Studia archaeologica in memoriam Harri Moora*. Tallinn, 154–165.
- Selart, A. 1998.** Eesti idapiir keskajal. Tartu.
- Selart, A., Valk, H. 2009.** Keskaeg ja segaduste aeg (13. sajandi algus – 17. sajandi algus). – *Setomaa 2. Vanem ajalugu muinasajast kuni 1920. aastani*. Tartu, 203–207, 210–215, 218–221, 224, 227–231, 235–239, 242, 245–256.
- Setomaa 2 2009** = *Setomaa 2. Vanem ajalugu muinasajast kuni 1920. aastani*. Toim. M. Aun, H. Valk, A. Selart, A. Lillak. Tartu.
- Simm, J. 1970.** Märkmeid Setumaa endise Satseri valla külanimedest. – *Emakeele Seltsi Aastaraamat*, 16. Tallinn, 173–177.
- Tampere, H. 1956.** Mõningaid eestlaste etnilise ajaloo küsimusi suulise rahvaloomingu valgusel. – *Eesti rahva etnilisest ajaloost*. Tallinn, 255–277.
- Valk, H. 2004.** Võre, sõel ja rist: võreripatsid ja nende tähendus. – *Setumaa kogumik*, 2. Uurimusi Setumaa arheoloogiast, geograafiast, rahvakultuurist ja ajaloost. Tallinn, 233–313.
- Valk, H. 2011.** Setomaa asend ajaloolises ruumis: lisamärkusi kaugema mineviku kohta. – *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 2010*. Tartu, 9–46.
- Viires, A. 2001.** Chr. H. J. Schlegel Eesti rahvaelu vaatelejana. – *Kultuur ja traditsioon*. Eesti mõttelugu, 39. Tartu, 87–111.
- VI Seto Kongress** 9. oktoobril 2002. a. Verskah. Kokko säädnü': Õiõ ja Ain Sarv, 2003.
- Аун, М. 1992.** Археологические памятники второй половины 1-го тысячелетия н.э. в Юго-Восточной Эстонии. Таллинн.
- Бубрих, Д. В. 1947.** Происхождение карельского народа. Петрозаводск.
- Кольк, У. 1979.** Проблемы сетуского многоголосья. – *Regivärss*. (Tõid eesti filoloogia alalt, VI. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, 501.) Tartu, 90–101.

- Манаков, А. Г., Потапова, К. Н. 2012.** Псковские сету: спорные вопросы происхождения. – Вестник археологии, антропологии и этнографии, No. 2 (17), 106–112.
- Миротворцев, М. 1860.** Об эстах или полуверцах Псковской губернии. Памятная книжка для Псковской губернии на 1860 год. Псков.
- Петрухин, В. Я., Раевский, Д. С. 2004.** Очерки истории народов России в древности и раннем средневековье. Москва.
- Пяртлас, Ж. 2005.** К вопросу о сходствах сетуской, мордовской и южнорусской песенных традициях. – Setumaa kogumik, 3. Uurimusi Setumaa loodusest, ajalooast ja folkloristikast. Tallinn, 196–237.
- Рихтер, Е. 1959.** К вопросу об этнической истории сету. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. VIII köide. Ühiskonnateaduste seeria nr 4, 396–410.
- Рихтер, Е. В. 1961.** Материальная культура сету в XIX – начало XX века (к вопросу об этнической истории сету). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Москва – Таллин.
- Ткаченко, О. Б. 1985.** Мерянский язык. Киев.
- Трусман, Ю. 1897.** О происхождение Псково-Печерских полуверцев. – Живая старина. Т. 7. Санкт-Петербург, 37–47.
- Шмидт, Е. А. 2012.** Кривичи Смоленского Поднепровья и Подвинья (в свете археологических данных). Смоленск.

ON THE DISCUSSION CONCERNING THE ETHNOGENESIS OF SETO PEOPLE

Summary

As there is no consensus on the question of whether the Seto people, who traditionally inhabit the border areas of today's Estonia and Russia, form a separate nation or are an ethnical subgroup of Estonians, several topics concerning the formation of the Seto culture have been the subject of open debate for a long time amongst Estonian, Russian, Baltic-German and Seto intellectuals. The opinions of scientists (historians, archaeologists, ethnologists, folklorists, linguists, etc) can mainly be divided into two – the first stresses the importance of the prehistorical settlement and its impact on the formation of the modern Seto culture, stating that the Setos are an indigenous people who have lived in their traditional habitat for centuries. According to the second popular opinion, the Seto people are the descendants of migrants from the other regions of southern Estonia who moved to the land of Pskov in early Modern Times (17th–19th century), to escape from the harsh conditions of serfdom in Livonia.

The debate has a long history, dating back at least to the mid 19th century. At times, it has been influenced to different degrees by political conditions. The main proponents of the indigeneity of the Seto culture are Yelizaveta Richter (ethnography), Paul Hagu (folkloristics), Silvia Laul (archaeology, history) and Heiki Valk (archaeology), whereas scientists like Paul Johansen (history), Herbert Tampere (folkloristics), Julius Mägiste (linguistics) and Priit Ligi (archaeology) have stressed the importance of late migration in the formation of the Seto culture as it has been known since the late 19th century. In some cases, the arguments of opponents are (seemingly) intentionally ignored in the debate.

The author of the present paper supports the theory of the importance of the indigeneity of the Seto culture, as it would explain the similarities between the Seto, North-East Estonian, Votian and

Ishorian folk culture, while it is at the same time totally absent in the rest of the southern Estonia. The connections between the aforementioned groups must date back to the Late Iron Age or Medieval Times at the latest. Furthermore, the connections between the Seto and Mordvin (Erzya and Moksha) culture cannot be of late origin. Moreover, the ties between Seto and Võru culture, especially linguistically, but also with some similarities in historic lore, cannot be underestimated. In addition, the Setos have memories of their ascendants who had come to the Seto region from Livonia.

It may be possible that, since Izborsk in the East-Seto region became one of the local centres of the state of Rus', the local fenno-ugric population (especially those who lived closer to Izborsk) gradually started to speak a Slavic language but at the same time preserved the other elements of their culture. The fact that the East-Seto region has been Slavic in terms of language, is supported by the analysis of village toponyms of Slavic origin (Simm 1970). From the 17th century onward, migrants from the other parts of southern Estonia, especially from Võrumaa, moved to the Seto region. They may have influenced the linguistic situation of Setomaa, so that the Slavonization slowed down considerably and, in many parts, Slavic language was replaced by southern Estonian dialect. Although, at the moment, there are few facts that may support this hypothesis, it can give credit to major theories, both the theory stressing the importance of the local indigenous Fenno-Ugric population, as well as to the theory emphasizing the role of the relatively late migrants.